
Spomena vrijedan jubilej: Kantov traktat “Prema vječnom miru”

HAJO SCHMIDT*

Sažetak

Autor povodom 200. godišnjice objavljivanja Kantova traktata o vječnom miru poduzima evokaciju i aktualizaciju toga klasičnog teksta novovjekovne filozofije politike. Jaka je strana Kantove koncepcije, prema H. Smidtu, njegov realizam koji ga čuva od umstvene, utopijske idealizacije ljudske prirode i političkih odnosa među ljudima. Imajući u vidu ne samo umne, nego i bezumne aspekte ljudske prirode, dakle nesavladivu suprotnost dobra i zla, Kant prema autoru u tom sklopu nudi i danas poučne mirotvorne uvide. Taj učinak Kant postiže uvažavanjem kako ideje slobodnog pojedinca, tako i nezavisne nacionalne države i kozmopolitskog jedinstva ljudskog roda. Ova tri momenta čine sadržaj Kantove ideje republikanizma. Na njihovom identitetu i razlici počiva i svjetski mir.

*“U požaru rata nek vam se upeče
Riječ koju Kant o vječnom miru
reče”*

Karl Kraus

Jubilarna 1995. godina neće biti samo u mirovno političkom znaku proslave pedesetogodišnjice povijesti Ujedinjenih naroda, već i u znaku proslave malog dvjesto godina starog spisa koji će nefilozofi vjerojatno samo s mukom pronaći u nekoj biblioteci. Sadržajna sveza obaju događaja mogla bi sama sobom ohrabriti na čitanje traktata, jer baš je Kant formulirao filozofsko, umno obrazloženje i pravno-organizacijske temelje (zapisani u članku 1 Povelje) za cilj Ujedinjenih naroda: “Čuvanje svjetskog mira... sprječavanje i uklanjanje prijetnji miru, suzbijanje napadačkih djelovanja i drugih kršenja mira kao i međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogle voditi kršenju mira, te ih miroljubivim sredstvima raščistiti i smiriti prema načelima pravednosti i međunarodnog prava”.

Prije svake sadržajne pohvale može Kantov “filozofski nacr” još i iz jednoga drugog razloga aspirirati na aktualnost. Königsberški se filozof već u predgovoru poigrao s dvoznačnošću naslova “*Prema vječnom miru*”, koji podjednako upućuje na ozbiljenje staroga ljudskog sna kao i na

*Hajo Schmidt, profesor filozofije na Fern sveučilištu u Hagenu.

moć kraj ljudskog roda. I poput prognoze o tehničkim mogućnostima 20. stoljeća, čitamo nekoliko stranica dalje jasni Kantov tekst: "...rat do istrebljenja dopustio bi da ... vječiti mir nastupi samo na najvećem groblju ljudskog roda".

Iz Kantovih spisa o moralu, pravu i filozofiji povijesti već je bilo poznato da praktički um, tj. um koji normira djelovanja, kategorički odbacuje rat kao sredstvo rješavanja sukoba među ljudima, te je u tim spisima na kraju s obrazloženjem zabranjeno s ljudima postupati kao sa sredstvima, već samo kao sa svrhama. Nova i radikalna poruka toga mirotvornog spisa bila je međutim u tome da taj um povrh toga pruža pozitivna načela zajedničkog života koja bi rat, u njegovom jedva precjenjivom društvenom i kulturno-povijesnom značaju, mogla učiniti možda suvišnim.

Stoga je tekst koji je napisan nakon Baselskog mira (travanj 1795.) između revolucionarne Francuske i njenih feudalno-apsolutističkih protivnika, privukao i izvan filozofskog ceha, ne samo u Francuskoj, veliku pažnju. Uvijek nanovo služio je taj tekst kao obrazloženje ili model filozofskim i političkim strujama. Pa ipak, tek je u prošlom desetljeću došlo do vrhunca njegove recepcije. Sadržajno su tome pridonijele osamdesete godine svojim zaoštavanjem blokovskog antagonizma (debata o naoružavanju) kao i njegovim razrješenjem (koje je smatrano mogućim ili konačnim), što je pospjelo umno orijentiranu fundamentalnu refleksiju — kao preduvjet mogućnosti miroljubivih i pravednih odnosa na Istoku i Zapadu. Zar otriježnjavajuća iskustva borbe za Novi svjetski poredak poslije raspada blokovske konfrontacije neće nanovo potaknuti interes za Kantov projekt?

Kantova konkretna utopija: Umstveno-pravni temelji trajnoga mirnodopskog poretka

Pada u oči izvanjska struktura Kantova spisa o miru sa svoja dva odjeljka: s jedne strane *preliminarni članak*, a s druge *zaključni članak* koji obrađuje vječni mir među državama, zatim dva *oddatka* (drugi dodatak osigurava pravo na javnu raspravu o uvjetima mira, te je deklariran gotovo kao "tajni članak"), te dvije *dopune*, tako da čitav spis oponaša formu mirovnog ugovora. I kao što poneki mirovni ugovor, osim službeno publiciranog teksta, sadrži i druge bitne stvari, tako je i Kant u dodatke i dopune umotao dobar dio filozofske supstancije.

Što je međutim mirovno-politička jezgra Kantovih izvođenja?

Preliminarni članak svjedoči o oštromlju srditog filozofa koji zabranjuje različite prakse što su pogodovale ratovanju, a koje su, ne samo u 18. stoljeću, svugdje obilate korištene: dakle, *prvo*, povezivanje mirovnog ugovora s tajnim pravom njegove buduće revizije; *drugo*, priključenje neke postojeće države vlastitoj državi pomoću nasljednog prava, razmjene, kupnje ili poklona; *treće*, dugoročno poslijeratno financiranje stajace vojske; *peto*,

nasilna, zbog bilo kojeg razloga, intervencija u drugu državu; i *šesto*, uporaba takvih ratnih mjera koje onemogućuju buduće pomirenje sa sadašnjim protivnikom.

Iako preliminarni članak definira nužne pretpostavke, on ipak ne daje dovoljne uvjete za trajni mirovni poredak. Ti se uvjeti formuliraju u *zaključnom članku o državljanskom, narodnom i kozmopolitskom pravu*. Zaključni članci daju dakle najviša načela pravnih odnosa između ljudi u državi, između država međusobno i između ljudi i država. Riječ je o načelima čije bi poštivanje tek u njihovoj međusobnoj svezi omogućilo stvarni univerzalni mir.

Prvi zaključni članak određuje da “građanski ustav u svakoj državi treba biti republikanski”. Taj članak time zahtijeva ustav koji počiva: *prvo*, na slobodi članova društva (kao ljudi), *drugo*, na načelu ovisnosti svih ljudi (kao i podanika) o jedinstvenom zajedničkom zakonodavstvu i *treće*, na zakonu jednakosti podanika (kao državljana). Tim se člankom nadalje zahtijeva ozbiljenje načela diobe između izvršne vlasti (vlada) i zakonodavne skupštine. Kant smatra da je načelna miroljubivost republika utemeljena u tome što one, za razliku od feudalno apsolutističkih monarhija i oligarhija, ne vode ratove u korist i na zapovijed malobrojnih, a na teret naroda. Većina državljana će bilo na temelju moralnih razloga ili iz razboritosti, jedva dati svoj državno pravno neophodni pristanak za rat koji donosi smrt i bijedu, zahtijeva ne samo financijsko, već i osobno sudjelovanje, a donosi i možebitni gubitak čitave imovine.

Interesima državljana puno više odgovara trajni mirovni poredak koji jamči i izriče drugi zaključni članak: “Međunarodno pravo treba biti utemeljeno na federalizmu slobodnih država”. Budući da će zadržani državni suverenitet načelno spriječiti pojedine države da se ujedine u neku “državu država” ili “svjetsku republiku”, to Kant zahtijeva ugovorno utemeljenje *mirovnog saveza*. Taj savez ne cilja ni na kakvo “stjecanje neke moći države, već isključivo na održanje i osiguranje slobode države (...) i istovremeno drugih ugovorom povezanih država”. Naspram ideje svjetske republike u kojoj bi sve države bile podložne pravnoj prisili, ima mirovni savez — koji jedino zbog nadmoćnog vojno-političkog potencijala sprječava izbijanje budućeg rata — neprocjenjivu prednost, jer ga je moguće lakše i brže ozbiljiti. Za to je potreban — pozdravite revolucionarnu Francusku — zapravo samo “moćan i prosvijećen narod” u republici, kojoj bi se mogle pridružiti druge države kojima je potrebna sigurnost, iako možda nisu prema ustavu, ali barem po duhu republikanske.

Budući da se izvan države moraju ne samo države s državama, nego i pojedine osobe s državama pravno povezati, to pravi i možda univerzalni mir prema trećem zaključnom članku traži priznanje svjetskoga građanskog prava. To pravo daje svakom čovjeku “pravo posjeta” u smislu prava da se osoba može u svim zemljama svijeta “ponuditi za člana društva”, a da zbog tog pokušaja ne bi smjela od dotične države biti zatvorena, protjerana ili čak ubijena.

Kant je prigovor da je njegov nacrt proizvod loše filozofske spekulacije ozbiljno uvažio, ali ga se nije bio dojmio. On je bio uvjeren da njegov projekt mirovnog poretka nije oslonjen samo na snage uma, već da može imati povjerenja i u prirodni poredak i u povijesno iskustvo. I veliki istraživač mira može se pozivati na “veliku umjetnicu prirodu” kojoj uvijek nanovo uspijeva da i protiv ljudske volje iz ljudskih sporova proizvede slogu. Ako dakle ni osjećaj dužnosti, ni pravna svijest ne sile ljude na širenje prava i priznanje zakonske vlasti, onda će to učiniti razbor i egoizam.

Ovdje od Kanta istaknuti antropološki mehanizam “nedruštvene društvenosti” — naime sklonost čovjeka koji je upućen na društvo da ovo koristi za realiziranje svojih posebnih interesa, te se time u društvu izolira — zahvaća i državnu razinu. I države uvijek nanovo prispjevaju u položaj slabosti i samoskrivljene izolacije, koju moraju prevladati samo ponovnim otvaranjem prema vani, te “sigurnosnu dilemu” koja je postala neodrživa moraju ublažiti pomoću međunarodnih organizacija i pravnih utanačenja. Reflektirajuća rasudna snaga anulira mnijenje kako ljudski rod ne može izbjeći rat, te brani pretenziju Kantove “politike” da svaka umom opravdana politika mora i treba ponajprije odgovarati moralnom zahtjevu pojma prava, a tek iza toga interesima državnog razloga. Otud je razumljivo da Kantova *Metafizika čudoređa* (1796./97.) imenuje vječni mir za “najviše političko dobro”, čije je ozbiljenje vrhovna svrha svake politike.

Dvije jake strane čine Kantovu mirovnu koncepciju probnim kamenom svake suvremene koncepcije. Usporedno izvođenje umne refleksije i promatranje povijesti (Kant ne zatvara poput političara oči pred ljudskom zloćom) sprječava nestvarno isticanje uma kao subjekta povijesti. Baš stoga što on to nije, pokazuje se um sposobnim projektirati realni mirovni program, čija ekonomija načela zadivljuje i čije konfiguratívno povezivanje državnih, narodnih i kozmopolitskih načela ima za neki konkretni slučaj na raspolaganju poneke mirovopolitičke uvide koji nisu nadmašeni.

Komentar: Demokracija, mirovni savez, kozmopolitizam

Kantova republika udiše duh prijelaznog društva 18. stoljeća. Njegovo isticanje vlasnika i državnih službenika, kao stvarno aktivnih državljana, sa stajališta teorije demokracije ograničenje je koje se i tijekom realne povijesti kao i Kantovim vlastitim razvitkom, nije dokazalo, iako odgovarajući paragrafi u Kantovoj *Metafizici čudoređa* dozvoljavaju da se u umstvenom opravdavanju načela narodnog suvereniteta, diobi vlasti i parlamentarnom narodnom zastupništvu u njegovoj mirotvornoj republici, prepozna prototip reprezentativne demokracije. Mi dakle razumijemo zašto u Kantovom nacrtu ustava ne može biti drukčije, nego da je potrebna odluka državljana kako bi se odlučilo da li da bude ili ne bude rata. U svezi s tim neposredno je evidentna i Kantova obrana javne rasprave o ratu i miru;

dapače njegovo isticanje načela javnosti kao kriterija pravednosti za sve zakone i političke maksime, što upućuje na danas nezamjenjivi pojam kritičke javnosti.

Kant točno vidi da mirotvorna volja koja je institucionalizirana u demokratskim ustavima i raspravama nije tako dugo sigurna dok ne nađe put u naddržavne pravne forme. Ipak, Kant odbacuje jednako stare mirovne koncepcije *univerzalne države* (kao “bezdušni despotizam”) kao i realnu politiku *ravnoteže snaga*, već samim tim što međudržavni mir povjerava konfederativnoj alijansi, što će svakom unutrašnjem kršenju mira prijetiti nadmoćnom snagom, koja će se braniti od vanjskih napada i načelno biti otvorena svakomu tko joj se želi pridružiti. Odlučujući je uvjet za pridruživanje: ograničenje suvereniteta države u pogledu objave rata i primjene svoje vojne sile.

Kad Kant ispunjenje ovog uvjeta nadasve, makar ne isključivo, povjerava demokratskim režimima, tada uviđa konstitutivnu svezu između unutarnjeg ustrojstva vladavine i vanjskog ponašanja države. Ta se sveza naglašava i u suvremenoj politološkoj raspravi, kad se tvrdi da demokracije međusobno ne ratuju i kad se miroljubivo držanje OECD-demokracija cijeni kao ozbiljenje i potvrda Kantove misli.

Protiv takva pozivanja na Kanta treba primijetiti da ni jedna država OECD-a nije spremna na ograničenje svojeg suvereniteta u napomenutom Kantovom demokratskom smislu, a to bi sa svoje strane moglo objasniti neospornu spremnost tih država da se zarate protiv nedemokratskih sustava.

Zadržimo se na toj razlici. Za razliku od Lige naroda i Ujedinjenih naroda, Kant odbacuje razlikovanje pravednih i nepravednih ratova kao i općenito pravo države na rat (*ius ad bellum*). Sa stajališta umno zasnovanog prava, legitiman je samo onaj rat koji odvraća od rata, ili sprječava njegovo izbijanje. Takav rat promatra Kant kao poseban slučaj pravne prisile. Budući da je svaka prisila napad na moralno-pravno slobodnu osobnost, može se pravna prisila samo onda umno opravdati, naime zahtijevati, ako uspostavlja, ili nanovo uspostavlja, uvjete moralno ili pravno slobodnog djelovanja. Ta pozicija koja je utemeljena na ljudskim pravima ima radikalne posljedice na izbor sredstava, za taktiku i strategiju, ali i naoružanje država alijanse. Nedopustivo je izjednačavanje razlika između civila i boraca, sudionika i nesudionika, nedopustiv je tim više suvremeni “nihilizam” nuklearnih sredstava razaranja, kojima se čini da je sve: ljudi i stvari, podjednako vrijedno uništenja.

Kozmopolitsko pravo u trećem zaključnom članku utemeljuje “pravo posjećivanja koje imaju svi ljudi kako bi svoje usluge ponudili društvu”. To *ius cosmopolitanum* dovršava utoliko konstrukciju konzekventno globalno zamišljenog vječnog mira, što u pravo uključuje i one činjenice latentnog nasilja u socijalnim odnosima koje nisu uključene ni u državno, ni u međunarodno pravo.

Tako kozmopolitsko pravo ponajprije stvara pretpostavke za međunarodnu gospodarsku razmjenu, čije postojanje i samostalni razvitak Kant promatra kao najbolje uporište mira: "Trgovački duh je taj koji ne može postojati zajedno s ratom". Onaj tko bi ovo uvjerenje diskvalificirao kao povijesno odbačeno, taj u najmanju ruku ne uviđa da Kantov obznanjeni antikolonijalizam, kao i dobrovoljnost odnosa koje kozmopolitsko pravo zahtijeva, pruža generalnu zaštitu ekonomski slabijima, koju im je uskratio tek imperijalizam 19. i 20. stoljeća.

Uz to, ustanovljuje kozmopolitsko pravo temelje azilantskog i izbjegličkog prava. Humanitarni karakter toga prava pada u oči, jer ga Kant shvaća kao "pravo stranca koji je to, jer je prispio na tlo jednoga drugog da od njega ne bude neprijateljski tretiran". "Taj ga može protjerati, ako to protjerivanje ne ugrozi njegov život; ali dok se azilant na svom mjestu ponaša miroljubivo, ne smije se s njim neprijateljski postupati". Ako zajedno s Kanton priznamo usku svezu azilantske i mirovne politike, tada današnji neprijateljski i nedostojni postupci prema tražitelju azila u Europskoj zajednici bacaju kričavo svjetlo na mirovnu politiku, a to znači i na demokratske deficite njezinih članica.

Ostali sadržaj kozmopolitskog prava nije Kant na žalost naznačio. Bi li to pravo možda moglo nuditi pravne temelje za jačanje civilnih snaga međunarodne zajednice i izgraditi mogućnosti djelovanja naroda naspram država, primjerice u formi narodne skupštine koja bi bila usporediva s Ujedinjenim narodima i s današnjom Generalnom skupštinom? Tako da bi, u skladu s prijedlogom Johana Galtunga, na kraju vlade bile odgovorne svojim narodima, a ne obrnuto?

Kantova politika: liberalna ili demokratska?

U prethodnim sam izvođenjima stavio *naglasak na demokratsku teoriju* koju se ne smije predstaviti kao da je samorazumljiva. U raspravama o mirovnoj politici prevladava prije *liberalno čitanje* Kanta kako ga je nedavno izložio Michael Doyle, koji obilato recipira takvo čitanje.

I Doyle naglašava konfigurativnu svezu triju mirotvornih članaka i nastoji ih iskoristiti za utemeljenje liberalnog svjetonazora. Za taj svjetonazor važi ponajprije središnje mjesto slobodnoga pojedinca u njegovoj svekolikoj ljudskoj i građansko-pravnoj opremi.

Liberalnom svjetonazoru pripada nadalje, u svakom sumnjivom slučaju, prednost pravne države nasuprot demokratskog naloga, te priznanje četiriju bitnih institucija: jednakost pred zakonom i druga temeljna prava svih građana i građanki; uvažavanje zakonodavnih tijela kao stvarnih državnih suverena; priznanje privatnog prava vlasništva kao temelja gospodarstva i prepuštanje ekonomskih odluka snagama tržišta.

Načelno se ne može sumnjati da je u središtu Kantove političke filozofije slobodni individuum, a jednako je tako nesumnjiv primat zakonodavne vlasti u koncepciji državnih organa kao i utemeljenje Kantove državne konstrukcije na ljudskim pravima. Sloboda i od nje nerazdvojiva jednakost jedina su ljudska prava koja Kant poznaje. S neznatnom prisilom mnog prava definira Kant slobodu sa stajališta ljudskih prava, ponajprije pomoću prava vlasništva, a ovo određuje pomoću modela pravnog imanja nečega vanjskog. Budući da Kant uz to legitimitet i konkretno oblikovanje pojma države razvija iz pojma vlasništva, to se pojačava osnova čitave konstrukcije koja je vezana uz posjed.

Demokratska interpretacija ne smatra, dakle, liberalni način čitanja Kanta ni pogrešnim ni preslobodnim, nego nedovoljnim za mirovnu politiku, te time kroči s Kantom preko Kanta. Načelno demokratska interpretacija ne vidi povoda zašto bi Kantov *credo* o pravima čovjeka, koji mora moći oblikovati svoj život nezavisno od samovolje nekoga trećeg, ekonomski suzila ili otupila. Zapravo načela slobode i jednakosti u Kantovom društvenom i državnom poretku moraju promašiti mogućnost univerzalizacije ako su vezana uz posjed.

Jednako se tako utemeljenje republike i mira na ljudskim pravima ograđuje od toga da temeljne odluke o ratu i miru kao i o njihovim pripremama ili sprječavanjima, te o “uporabi sredstava koja tome vode”, budu de facto delegirane političkim tijelima koja nije moguće kontrolirati. Da ta pitanja i odluke ne smiju biti izuzete u javnoj raspravi i odredbama suverena, može se obrazložiti jednako temeljima Kantove konstrukcije (opće ljudsko i građansko pravo; “određenje državljanina”) kao i sa žalosnim iskustvima postkantovske povijesti ratova. Nadalje, kako da demokratski zajamčena mirovna volja narodno i kozmopolitski konačno stupi na snagu, ako ne kao narodna volja (u konkurenciji barem s partikularno-egoističkom voljom vlade)?

Perspektiva: Kant u atomskom dobu

Herta Nagl-Docekal obradila je utemeljujući učinak Kantova pojma uma za njegovu vlastitu mirovnu utopiju kao i za univerzalističku argumentaciju praksu teorije općeg dobra i mirovnog pokreta. Uz to je ovu potonju uz pomoć Kanta upozorila da ne stavlja sve na kartu toga uma i morala zanemariti dalekosežne mogućnosti egoističke i pragmatičke argumentacije. Ta se mora okoristiti Kantovim povijesnim teleologizmom, te prisile i mogućnosti koje potiču mir istaknuti u proturječnoj povijesti: primjerice, financijske terete i socijalne posljedice naoružavanja, napredak u međunarodnom i mirovnom pravu, porast broja međunarodnih organizacija i suradnje, raspadanje državne logike prijatelj — dušmanin uz pomoć civilne intervencije.

Nagl-Docekal zna kao i Kant da svako povjerenje u povijest stoji na (teoretski) klimavim nogama. Danas — a *to* Kant nije mogao predvidjeti — stavlja tehnički odnosno vojno-tehnološki razvitak raspoložive mogućnosti mira na najtvrdju probu. Kakvoća ABC ratnih sredstava koja je još samo metaforički moguće nazvati “oružjima”, ruga se svim humanim deklaracijama svrha i namjera; unutarnja mirotvornost saveza i konfederacija nije više zajamčena dobrovoljnim ograničavanjima suverenosti, nego na poslijetku vojno-tehnološkom nadmoći vođa alijansi i članova Vijeća sigurnosti; savršeni sustav nuklearnog odvratanja odluku o opstanku ljudskog roda prepustit će vojnim sredstvima.

Ali razvitak tehnike ugrožava i s civilnog stajališta temelje Kantove koncepcije. Aktiviranje državljana i državljanke u visokom je stupnju medijski posredovano i time izloženo poplavi informacija i neregiprocnošću informacijskih i komunikacijskih tehnologija, a njihova upregnutost u tehnički dominirane i rascjepkane radne i upravne procese podriiva supstanciju njihove volje za samoobranom i inicijativom.

Postavlja se pitanje: jesmo li spremni i sposobni ova načela, koja su branjena od Kanta, s Kantom i preko Kanta, zadržati i suprotstaviti realnom povijesnom razvitku; drugim riječima: mjerimo li realni razvitak svijeta tim načelima?

Dakako, konkretno posredovanje onoga što je etički, pravno i mirovno-politički zadano mora se misliti izraditi i provesti s historijski mogućim i (također tehnički) željenim konkretnim ljudima, socijalnim grupama i političkim snagama.

To konkretno posredovanje može biti uz pomoć čitanja klasika precizirano i ohrabreno, ali nikada zamijenjeno. Ono se ne smije odreći stimulacije i pouke one koncepcije koja za cjelokupno oblikovanje pozitivnog mira već ima pripremljena nezamjenljiva načela i još neispunjena obećanja.

Literatura

Kant, Immanuel, *Kleine Schriften zur Geschichtsphilosophie, Ethik und Politik*, Hamburg 1973.

Kersting, Wolfgang, *Wohlgeordnete Freiheit. Immanuel Kants Rechts und Staatsphilosophie*, Berlin 1984.

Nagl-Docekal, Herta, *Immanuel Kants Philosophie der Friedens und was die Friedensbewegung der Gegenwart daraus gewinnen konnte*, Beč, 1984.

Preveo:
Davor Rodin

Hajo Schmidt

A MOMENTOUS JUBILEE

Summary

On the occasion of the bicentennial of the publication of Kant's *Treatise on perpetual peace*, the author attempts to evoke and actualize that classic of modern philosophy of politics. According to Hajo Schmidt, the strong point of Kant's concept was his realism which prevented him from slipping into intellectual, utopian idealization of human nature and political relations among people. Having in mind not only the rational but also irrational aspects of human nature, i.e. the insuperable chasm between good and evil, Kant in that respect offers edifying peacemaking propositions. This he achieves by advocating the concepts of free individuals, independent national states and the cosmopolitan unity of humankind. These three moments make up the content of Kant's concept of republicanism. Their identity and plurality are the foundations of the world peace.